

MŰVELTETŐ SZERKEZETEK AZ UDMURT NYELVBEN: ELSŐ MEGKÖZELÍTÉS

Tánczos Orsolya

Bevezetés¹

A morfológiailag jelölt műveltető szerkezetek – mint amilyen az udmurt is – komplex predikátumok, melyek egyik argumentumuknak egy másik predikátumot vesznek fel. Arról, hogy ezek a komplex predikátumok a lexikonban vagy a szintaxisban formálódnak-e, eltérnek a vélemények a szakirodalomban.

Dolgozatomban az udmurt kauzatívokat vizsgálom meg és emellett érvelek, hogy ezeknek a szerkezeteknek a formálódása a szintaxisban történik. Célom egy olyan elemzés bemutatása, amely magyarázatot adhat az udmurt műveltető szerkezetekben jelentkező speciális mondattani tulajdonságokra. A kauzatív predikátum mellett megjelenő kettős tárgyi argumentumok – amelyek egyszerű ditranzitív igékkel rosszul formált mondatot eredményeznek –, valamint az, hogy a két tárgyból álló szerkezet páciensi szereppel rendelkező argumentuma mindig kötelezően jelölt – függetlenül annak specifikusságától –, olyan empirikus adatok, amelyek csak a szintaxisból magyarázhatók.

A dolgozat a következőképpen épül fel: először egy rövid áttekintést adok az udmurt műveltető szerkezetekről, kiemelve azokat a tulajdonságokat, amelyek csak erre a szerkezetre jellemzők (1. rész), majd Horvath–Siloni (2010) és Bartos (2011) tesztjei segítségével tipológiailag osztályozom a predikátumokat aszerint, hogy egy vagy két tagmondatot, valamint egy vagy két eseményt foglalnak-e magukban. A dolgozat 3. részében térek ki a kauzatív predikátumok egy speciális típusára, ahol esetalternáció jelentkezik a műveltetett argumentum grammatikai leképezésében, attól függően, hogy ez az argumentum mennyire érintett az alapeseményben. A dolgozat legvégén (4. rész) bemutatom az általam javasolt mondat szerkezetet, majd összegzem a legfontosabb eredményeket.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani É. Kiss Katalinnak a munkám során nyújtott hasznos tanácsaiért, segítségéért. Ezen kívül köszönet illeti a cikkem névtelen bírálóját a lelkiismeretes munkájáért, gondolatindító javaslataiért, valamint a 15. LingDok-konferencia résztvevőit hasznos hozzászólásaikért. A dolgozatban előforduló esetleges tévedések egyedül engem terhelnek.

1. Műveltetés az udmurtban: tények

Az udmurtban a műveltetés *-t-* morfémaként realizálódik az alapigén (1)².

- (1) a. *Saša uža-j³.*
Szása-NOM dolgozik-PAST
'Szása dolgozott.'
- b. *Maša Saša-jez uža-t-iz.*
Mása-NOM Szása-ACC dolgozik-CAUS-PAST
'Szása dolgoztatta Mását.'

A műveltetés, mint valenciaváltó művelet, megváltoztatja az adott ige argumentumszerkezetét (Reinhart–Siloni 2005). Ez univerzális tulajdonsága a nyelveknek, és a következőképpen alakul az udmurtban:

Intranszítív igék esetében az alappredikátum argumentumszerkezete kibővül egy új argumentummal (*műveltető*), amely az új, komplex predikátum ágense lesz. Az eredeti külső argumentum – a műveltetett pedig a páciensi szerepet kapja meg (2a-b).

- (2) a. *Saša uža-z.*
Szása-NOM dolgozik-PAST
'Szása dolgozott.'
- b. *Maša Saša-jez uža-t-iz.*
Mása-NOM Szása-ACC dolgozik-CAUS-PAST
'Szása dolgoztatta Mását.'

Mint a (2)-es példában látható, az alappredikátum tranzitív igévé válik a művelet során. Az új argumentum – mint a legprominensebb az argumentumok között – a mondat alanya lesz, NOM esettel kódolódik a vonzatkeretben, és ágensi thematikus szereppel rendelkezik. Az eredeti külső argumentum (*Saša*) pedig a direkt tárgy lesz a mondatnak, thematikus szerepe szerint páciens, és az udmurt esetkiosztásnak megfelelően ACC végződést kap. Ez szintén univerzális tulajdonsága a nyelveknek.

Érdekesebb megvizsgálni a tranzitív igék valenciaváltását, mert a tranzitív igékből alakult műveltető szerkezetek sajátos tulajdonságokat mutatnak az udmurtban.

² Ez ugyanaz a morféma, mint ami a kauzatív igéken megjelenik.

(i) a) *berga-nj* b) *berga-tj-nj*
'forog' 'forgat'

³ A dolgozatban felhasznált adatok egy Budapesten dolgozó udmurt anyanyelvű adatközlőtől származnak, akinek ezúton is köszönöm hathatós közreműködését.

1.1 Kettős tárgyi szerkezetek

A nyelvek többségében tranzitív igék esetében a műveltetett argumentum valamilyen OBL esettel – a legtöbbször DAT vagy INSTR – kódolódik az argumentumszerkezetben (Comrie 1981), mint például a magyarban is (3).

(3) *Péter felolvas-tat-ta a könyv-et Mari-val.*

Ez összhangban áll Comrie (1981) hierarchiájával (Subject (S) > Direct Object (DO) > Indirect Object (IO) > Oblique Object (OBL)), miszerint egy argumentum a hierarchiának megfelelően mindig a még kitöltetlen, legprominensebb szintaktikai funkciót veszi fel a mondatban. Tranzitív igék esetében ez az IO, ami a legtöbb nyelvben DAT esettel kódolódik.

Az udmurtban ezzel ellentétben kettőtárgyi szerkezet jelentkezik tranzitív igéken végzett műveltetésnél (4).

(4) a. *Saša kńiga-jez ljdž-iz.*
 Szása-NOM könyv-ACC olvas-PAST
 'Szása olvasta a könyvet.'

b. *Saša Maša-jez kńiga-jez ljdžj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC könyv-ACC olvas-CAUS-PAST
 'Szása olvastatta Másával a könyvet.'

Ilyen kettős tárgyi szerkezet ditranzitív igék (pl. *ad*) mellett szokott megjelenni, ha ezt egy nyelv engedélyezi. Ilyen nyelv például az angol (5).

(5) *John gave Mary a book.*

Az udmurtban az angoltól eltérően ditranzitív igék esetében a kettős tárgyi szerkezet rosszul formált mondatot eredményez, csak a DAT szuffixummal ellátott argumentumot tartalmazó mondat lehet jól formált (6).

(6) *Saša Maša-lj / *Maša-jez kńiga-jez so-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-DAT / Mása-ACC könyv-ACC ad-PAST
 'Szása adott Marinak egy könyvet.'

A magyartól eltérően a két tárgyat tartalmazó argumentumszerkezet már ellentmond Comrie (1981) hierarchiájának, mert a műveltetett argumentumnak tovább kellene haladnia abba a pozícióba, amelyik még nincs kitöltve, vagyis az IO pozícióba, és az udmurt kódolási szabályoknak megfelelően DAT esetet kellene kapnia.

A kettős tárgyi szerkezetek mellett az udmurtban jelentkezik egy eset-alternáció a műveltetett argumentum kódolása során, amely annak érintettségétől függ. Ennek az eset-alternációnak a bemutatására a dolgozat 4. pontjában térek ki részletesen.

1.2 Az argumentumok sorrendje

A műveltető szerkezetben jelentkező két tárgyi argumentum sorrendje felcserélhető neutrális mondatok esetében, ha a műveltetett és az eredeti tárgy különböző szemantikai osztályba tartoznak, vagyis különböznek az [élő] jegy előjelében (7a-b).

- (7) a. *Saša kńiga-jez_[-élő] Maša-jez_[+élő] ljdžj-t-iz.*
 Szása-NOM könyv-ACC Mása-ACC olvas-CAUS-PAST
 'Szása elolvastatta a könyvet Másával.'
- b. *Saša Maša-jez kńiga-jez ljdžj-t-iz.*

Nem felcserélhetők azonban akkor, ha mind a két argumentum [+élő] jeggel rendelkezik (8a-b).

- (8) a. *Saša Maša-jez_[+élő] pi-jez_[+élő] kjržja-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC fiú-ACC énekel-CAUS-PAST
 'Szása Másával énekelte a fiút.'
- b. **Saša pi-jez Maša-jez kjržja-t-iz.*

Ennek oka a szemantikában és a pragmatikában kereshető, a különböző előjelű argumentumoknál egyértelmű, hogy melyik argumentum viseli a páciens szerepet és melyik a témát, míg azonos előjeleknél ez már nem egyértelmű. Ilyenkor az argumentumok sorrendje határozza meg a szerepeket (Kozmács 1994). A kötelező sorrend ilyenkor az, ahol a páciens megelőzi a témát (9).

- (9) *Saša Maša-jez_[páciens] pi-jez_[téma] kjržja-t-iz.*

1.3. A tárgyi jelöltség neutralizációja

Másik sajátos tulajdonsága a műveltető szerkezeteknek az, hogy a műveltetett argumentum ezekben a szerkezetekben minden esetben ACC raggal jelölt függetlenül annak specifikusságától (Kozmács 1994).

Az udmurt nyelvben a specifikus tárgyak mindig ACC raggal jelöltek, míg a nem specifikusak jelöletlenek. Ez a jelenség általános a nyelvben, függetlenül az argumentum [+/-élő] jegyétől (Kondratjeva 2002, 2011).

- (10) a. *Saša kníga / nĵl uĉk-iz.*
 Szása-NOM könyv-NOM / lány-NOM lát-PAST
 'Szása könyvet/lányt látott.'
- b. *Saša kníga-jez / nĵl-ez uĉk-iz.*
 Szása-NOM könyv-ACC / lány-ACC lát-PAST
 'Szása látta a könyvet/a lányt.'

Ezzel ellentétben – és így az általános kódolási szabályoktól eltérően – a műveltető szerkezetekben a [+élő] jegyű műveltetett mindig ACC raggal kell, hogy megjelenjen a mondatban, függetlenül annak specifikusságától (11a-b).

- (11) a. *Saša pi-jez kníga-jez lĵdžĵi-t-iz.*
 Szása-NOM fiú-ACC könyv-ACC olvas-CAUS-PAST
 'Szása olvastatta a fiúval/egy fiúval a könyvet.'
- b. **Saša pi kníga-jez lĵdžĵi-t-iz.*
 Szása-NOM fiú-NOM könyv-ACC olvas-CAUS-PAST

Hasonlóképpen a műveltetett argumentumhoz az alapige belső argumentuma is csak ACC esettel jelenhet meg, amikor az [+élő] jeggyel rendelkezik, függetlenül annak specifikusságától (12).

- (12) *Saša Maša-jez *pi/pi-jez kĵržā-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC fiú-ACC énekel-CAUS-PAST
 'Szása Másával énekelte a/egy fiút.'

De ez a neutralizáció nem érinti az alapige belső argumentumát akkor, ha az argumentum a [-élő] jegyet viseli, ilyenkor a specifikusságától függően a tárgy lehet ragtalan (13a) vagy ACC ragos (13b) a mondatban.

- (13) a. *Saša Maša-jez kĵržān kĵržā-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC ének-NOM énekel-CAUS-PAST
 'Szása énekelte Másával egy dalt.'
- b. *Saša Maša-jez kĵržān-ez kĵržā-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC ének-ACC énekel-CAUS-PAST
 'Szása elénekelte Másával a dalt.'

2. Morfológiailag jelölt műveltetések: tagmondatok és események

2.1 Tagmondatok és tartományok

A műveltetés során létrejött kauzatívok olyan komplex predikátumok, amelyek két részeseményt (okozó és eredmény) foglalnak magukban (Comrie 1981). Az eredményesemény azonos az alapeseménnyel, a másik pedig ennek az eseménynek az okozója (Komlósy 2000). Szintaktikai (vagy analitikus) műveltetésnél a két részesemény könnyen elválik egymástól, mert mind a kettőhöz külön lexikai predikátum tartozik. Ezért a szintaktikai műveltetés szükségszerűen két tagmondatból áll, az alapeseményhez tartozó predikátumnak és a műveltető eseményhez tartozónak is megvan a saját tagmondati tartománya (Bartos 2011).

Nem ilyen egyszerű a kérdés a morfológiailag jelölt műveltetés esetében. Vannak olyan morfológiailag jelölt kauzatívok, amelyek a tagmondati tartományokra vonatkozóan két tagmondatos tulajdonságokkal rendelkeznek, ilyen például a japán kauzatív (Horvath–Siloni 2010, Bartos 2011). Más nyelvekben a szerkezet pedig egyértelműen egy tagmondatra jellemző tulajdonságokat mutat, ilyen például a magyar műveltetés (Horvath–Siloni 2010, Bartos 2011).

Az udmurt nyelvben az analitikus és a morfológiai műveltetés egyaránt megtalálható.⁴ Analitikus szerkesztés esetén a mondat két predikátumot tartalmaz, az alapeseményt jelölő predikátum infinitívuszi formában jelenik meg a mondatban, a műveltetés pedig a *kosijnj* 'parancsol' vagy a *ležijnj* 'enged' igékkel fejeződik ki (14a-b).

- (14) a. *Maša Saša-lj kniga-jez ljdžj-nj kos-iz.*
 Mása-NOM Szása-DAT könyv-ACC olvas-INF parancsol-PAST
 'Mása megparancsolta Szásának, hogy olvassa el a könyvet.'
- b. *Maša Saša-lj kniga-jez ljdžj-nj lež-iz.*
 Mása-NOM Szása-DAT könyv-ACC olvas-INF hagy-PAST
 'Mása hagyta Szásának, hogy elolvassa a könyvet.'

Horvath–Siloni (2010) számos teszten mutatja be a különbséget a magyar és a japán morfológiailag jelölt műveltető predikátumok között (tagadás, VP-ellipszis, B kötéselv, ágensorientált adverbiumok, kontrolligék), én itt most csak kettőt szeretnék bemutatni: a tagadást és a B kötéselvet. Ennek a

⁴ Az analitikus műveltető szerkezetek az élőbeszédben gyakrabban használatosak, mint a morfológiailag jelölt megfelelőjük, de számos példát találunk a kettős tárgyi szerkezetet tartalmazó műveltetésre, többek között a szépirodalomban is (Kondratjeva 2009).

két tesztnek a segítségével mutatom be, hogy az udmurt kauzatívok sok szempontból ugyanúgy viselkednek, ahogyan a magyarban.

2.1.1. Tagadás – mit tagadunk?

A japánban a műveltető szerkezetekben történő tagadás egyértelműen megmutatja, hogy a szerkezetben két predikátum található (15):

- (15) a. *Toru-wa Yoko-o ik-ase-nakat-ta*
 Toru-TOP Yoko-ACC megy-CAUS-NEG-PAST
 'Toru nem engedte Yokonak, hogy elmenjen.'
 b. *Toru-wa Yoko-o ik-anaku-sase-ta*
 Toru-TOP Yoko-ACC megy-NEG-CAUS-PAST
 'Toru engedte, hogy Yoko ne menjen.'

(Horvath–Siloni 2010: (5)-ös példa)

Ahogy a (15)-ös példamondatokból látható, a morfémák sorrendje (NEG-CAUS, CAUS-NEG) határozza meg, hogy az összetett predikátum mely részpredikátuma áll a tagadás hatókörében. A (15a) példamondat esetében az okozó esemény áll a tagadás hatókörében, a (15b)-ben pedig csak az alapesemény.

Ezzel ellentétben a magyar műveltetés során az alapesemény nem állhat közvetlenül a tagadás hatókörében, csak az okozó esemény (Horvath–Siloni 2010) (16).

- (16) *Nem énekel-tet-tem a gyerek-ek-et*

(Horvath–Siloni 2010: (12)-es példa)

Fontos itt megjegyezni – ahogy Bartos (2011) is megjegyzi –, hogy a japán tagadó szuffixum és a magyar tagadó partikula eltérő szintaktikai tulajdonságokkal rendelkezik, ezért nem lehet tökéletes az összehasonlítás.

2.1.2 B kötéselv

Hasonlóan a tagadáshoz, a B kötéselv is bizonyítéka annak, hogy a japán kauzatívok két külön tagmondatot tartalmaznak (Horvath–Siloni 2010: (17a-b) példamondat) (17).

- (17) a. *Toru_i-wa Kitahara_j-ni kare_{i/*j}-o syookai si-ta.*
 Toru-TOP Kitahara-DAT ő-ACC bemutat csinál-PAST
 'Toru bemutatta őt Kitaharának.
 b. *Toru_i-wa Kitahara_j-ni kare_{i/*j}-o syookai s-ase-ta.*
 Toru-TOP Kitahara-DAT ő-ACC bemutat csinál-CAUS-PAST
 'Toru bemutattatta saját magát Kitaharának.

Ahogy a (17b) alatti példamondatból látszik, a *kare* személyes névmás nem lehet kötve a saját tartományán belül, és mivel a (17b) egy jól formált mondat, ennek egyetlen lehetséges magyarázata az, hogy a *kare* és az őt kötő *Toru* külön tartományban, külön tagmondatban található.

Ezzel szemben a magyar műveltető szerkezetben a műveltető nem kötheti az alapige névmási argumentumát, amiből az következik, hogy a személyes névmás és az őt kötő antecedense egy tagmondatban helyezkednek el (18).

- (18) a. *A fiúk_x ír-t-ak néhány sor-t maguk_x-ról/*ról-uk_x.*
 b. *Laci_x ír-at-ott a fiúk-kal néhány sor-t magá_x-ról/*ról-a_x.*
 (Bartos 2011: (5)-ös példa)

2.1.3. Tagadás és B kötéselv az udmurt műveltető szerkezetekben

A fent bemutatott tesztek az udmurt adatokra alkalmazva a magyarhoz hasonló eredményeket kapuk (19).

- (19) *Mon pinaljos-tj öj kirža-tj.*
 én (a) gyerekek-ACC nem-PAST énekel-CAUS
 'Nem énekeltettem a gyerekeket.'
 *'Hagytam a gyerekeket nem énekelni.'

A (19)-es példamondat azt mutatja meg, hogy az udmurtban – a magyarhoz hasonlóan – csak a műveltetés állhat a tagadás hatókörében, az alapesemény nem. Fontos itt megjegyezni, hogy az udmurtban a tagadás tagadó igével történik, így szintaktikai tulajdonságai eltérnek a japán és a magyar tagadástól egyaránt. Ezért Bartos (2011)-hez hasonlóan én is kicsit félve hasonlítom össze ezeket az adatokat egymással.

Egyértelmű a helyzet a B kötéselvre vonatkozó teszt alkalmazása során (20).

- (20) a. *Pinaljos_i gožtet gožti-zj *soos_i-leš/ašseleš_i.*
 gyerekek-NOM levél-NOM ír-PAST ők-ABL/magukról
 'A gyerekek levelet írtak *róluk/magukról.'
 b. *Djšetis pinaljos_i-tj gožtet gožti-t-iz *soos_i-leš/ašseleš_i.*
 tanár-NOM gyerekek-ACC levél-NOM ír-CAUS-PAST ők-ABL/magukról
 'A tanár levelet íratott a gyerekekkel *róluk/magukról.'

A mondatban található *soos* 'ők' személyes névmás használata megsérti a B kötéselvet, mert kötve van a *pinaljostj* 'gyerekek' által, ugyanúgy, ahogy a magyarban (Horvath–Siloni 2010, Bartos 2011). Ebből és a tagadástesztből

az következik, hogy az udmurt műveltető szerkezetek is csak egy tagmondatot foglalnak magukban.

2.2 Események a tagmondaton belül

2.2.1 Egy tagmondat – két esemény

Az, hogy a magyar műveltető szerkezetek csak egy tagmondati tartományban helyezkednek el, nem jelenti azt, hogy ebben a tagmondaton belül csak egy esemény található (Bartos 2011). A tagmondaton belüli események megvizsgálására jól használható teszt az alany(ok) kontrollképessége igenevekkel bővített műveltető szerkezetekben.

- (21) a. *Laci a föld-ön fek-ve énekel-tet-t-e Mari-t.*
b. *Laci a föld-ön fekv-e rug-dos-ta Mari-t.*

(Bartos 2011: (7)-es példa)

A (21a) példamondat esetében mind a műveltető, mind a műveltetett egyaránt lehet a kontrollálója az igenevnek, ez adja a mondat kétértelműségét: 'Laci vagy Mari egyaránt feküldhetett a földön.' Ezzel szemben a (21b) mondat esetében csak Laci lehetett az, aki a földön feküdt, vagyis a mondat tárgya nem képes kontrollálni az igeneveket. Ebből az következik, hogy a (21a) típusú műveltető szerkezetekben a műveltetett argumentum alanya lehet egy eseménynek, amelyet módosítani tud egy igenev.

Ugyanez a jelenség figyelhető meg az ún. 'alacsony' adverbiumok esetében is (22).

- (22) a. *A tanár két-szer írat-t-a le Laci-val a vers-et.*
b. *Laci újra ki-nyit-tat-t-a Mari-val az ajtó-t.*

(Bartos 2011: (10)-es példa)

A (22) alatti példamondatok kétértelműek: (22a) 'a tanár kétszer okozta azt, hogy Laci leírta a verset' vagy 'a tanár okozta azt, hogy Laci kétszer leírta a verset' – *mutatis mutandis* (22b). A mondatok többértelműsége azt mutatja, hogy az adverbium kapcsolódhat csak az alapeseményhez, módosítva azt, vagy kapcsolódhat a komplex eseményhez, ilyenkor maga az okozás módosul. Ennek alapján könnyen beláthatjuk, hogy az egyszerű tagmondat valóban két eseményt foglal magában.

2.2.2. *Egy tagmondat – két esemény: udmurt kauzatívok*

Felhasználva Bartos (2011) imént ismertetett tesztjeit, azt kell mondanunk, hogy az udmurt műveltető szerkezetek ugyanúgy viselkednek, mint rokon nyelvi megfelelőik (23).

- (23) a. *Saša muzjem vjljn klljsa kjrža-t-iz Masa-jez.*
 Szása-NOM föld -ön fekvé énekel-CAUS-PAST Mása-ACC
 'Szása a földön fekvé énekelte Mását.'
- b. *Djšetis Saša-jez odig kjržan-ez kik pol kjrža-t-iz.*
 tanár-NOM Szása-ACC egy dal-ACC kétszer énekel-CAUS-PAST
 'A tanár kétszer énekelte el Szásával egy dalt.'

Az udmurt példamondatok a magyarhoz hasonlóan szintén kétértelműek. A (23a)-ban található *muzjem vjljn klljsa* 'földön felve' egyaránt kontrollálható a műveltető és a műveltetett argumentum által, így adva ki a mondat jelentésének kétértelműségét: 'Szása vagy Mása egyaránt feküdhettek a földön.' Továbbá a (23b)-ben található *kjk pol* 'kétszer' alacsony adverbium egyformán módosíthatja az alapeseményt és az okozó eseményt.

3. A műveltetett argumentum grammatikai kódolása

Morfológiai műveltetés során mindkét – szemantikai – predikátum argumentumai összeállnak egy argumentumrendszerre, amely az így létrejött összetett predikátumhoz tartozik. Az argumentumszerkezetben megjelenő új argumentum (műveltető) minden esetben a szintaktikai hierarchia legmagasabb tagjaként, általában alanyként jelentkezik a vonzatkeretben (Comrie 1981, Komlósy 2000). Az alany rendszerint NOM ragot vesz fel, így érdekes kérdés az, hogyan kódolódik – grammatikailag – az alapige külső argumentuma, mint műveltetett az új argumentumszerkezetben.⁵ A nyelvek eltérnek abban, hogy az eredeti alany miként jelenik meg: második direkt tárgyként, indirekt tárgyként vagy pedig obliquusi viszonyító elemmel jelölt vonzatként.

3.1. *Faktitív vs. kauzatív műveltetés*

A kauzatív és a faktitív események a nyelvekben sokszor azonos képzési művelettel keletkeznek. Közös tulajdonságuk, hogy predikátumokból képeznek olyan új predikátumokat, amelyek mellett egy új, legtöbbször ágensi sze-

⁵ A legtöbb nyelvben egy argumentumszerkezeten belül nem jelenhet meg két argumentum is NOM végződéssel.

repet betöltő argumentum jelenik meg (okozó) (Komlósy 2000). De van egy nagy különbség is köztük: faktitív képzés esetén az alapige külső argumentuma is ágensi szerepet tölt be, az új (okozó) argumentum pedig valamilyen módon igyekszik rávenni/kényszeríteni a cselekvés végrehajtásában (24).

- (24) a. *Péter ugrál* → *Mari ugráltatja Pétert*
 b. *Péter levelet ír* → *Mari levelet írat Péterrel*

(Komlósy 2000: (1)-es példa)

Kauzatív képzés során viszont az alapige nem rendelkezik ágensi külső argumentummal, és az új (okozó) ágensi argumentum tevélegesen „manipulálja” az eredeti külső argumentumot és idézi elő az eseményt (Komlósy 2000) (25).

- (25) a. *A kerék megállt* → *Mari megállította a kereket.*
 b. *A kerék forog* → *Mari forgatja a kereket*

3.2 A grammatikai kódolás alternációja az udmurtban

Az udmurtban nincs különbség a faktitív (26) és a kauzatív (27) műveltetés között intranszítív igék esetén.

- (26) a. *Saša* *ektiz.*
 Szása-NOM táncol-PAST
 'Szása táncolt.'
- b. *Saša* *Maša-jez ektj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC táncol-CAUS-PAST
 'Szása megtáncoltatta Mását.'

- (27) a. *Pitran* *bergaz.*
 lemez-NOM forog-PAST
 'Forog a lemez.'
- b. *Saša* *pitran(-ez) berga-t-iz.*
 Szása-NOM lemez(-ACC) forog-CAUS-PAST
 'Szása forgatta a lemezt.'

Mindkét esetben a műveltetett argumentum direkt tárgy lesz az új argumentumszerkezetben, és NOM vagy ACC esettel jelenik meg a szerkezetben, attól függően, hogy specifikus-e a jelentése.

Különbség mutatkozik viszont a kauzatív képzés esetében attól függően, hogy az alapige külső argumentuma, a műveltetett mennyire áll a műveltető predikátum hatása alatt, vagyis hogy mennyire tényleges az okozó manipulációja (28a-d).

- (28) a. *Saša Maša-jez pitran-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC lemez-ACC forog-CAUS-PAST
 'Szása forgattatta a lemezt Másával.'
- b. **Saša Maša-en pitran-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-INSTR lemez-ACC forog-CAUS-PAST
- c. *Saša töl-en turjn-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM szél-INSTR széna-ACC forog-CAUS-PAST
 'Szása forgattatja a szénát a széllal.'
- d. **Saša töl-ez turjn-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM szél-ACC széna-ACC forog-CAUS-PAST

A (28a) mondat esetében Szása képes manipulálni a műveltetett argumentumot, és az argumentum – az intranszitiv igékhez hasonlóan – ACC esetet kap. A (28c) mondatnál Szása nem közvetlenül manipulálja a műveltetettet, inkább csak hagyja neki, engedi. Ilyenkor az argumentum INSTR esetet kap. Ez megfelel az Ackerman–Moore (1999) által felállított Érintettségi hipotézis elvének (29) és megegyezik Alsina (1992) elméletével: az alternáció az OBJ esettel és az OBL esettel megjelenő műveltetett argumentum között annak alapján jelentkezik, hogy mennyire állnak a műveltető predikátum hatása alatt. Az OBJ kódolású argumentum közvetlen hatása alatt áll a predikátumnak, míg az OBL műveltetett nem.

- (29) *Érintettségi hipotézis: amikor egy okozó argumentum szemantikai alternációban vesz részt, akkor az az alternánsa, amelyik az interpretáció szerint érintettebb, olyan grammatikai funkcióban valószínűleg meg, amely a Reláció hierarchiában (DO>IO>OBL) magasabbban helyezkedik el, mint a nem érintett alternánsnak a grammatikai funkciója.*

Vegyük észre, hogy ez az esetalternáció a műveltetett igeen csakis kauzatív igeből képzett műveltetésekor jelentkezik.

- (30) *berga-nj → berga-tj-nj → berga-tj-tj-nj*
 'forog-ni' 'forg-at-ni' 'forg-at-tat-ni'

A műveltetett argumentum grammatikai leképezésének alternációjára sok példát lehet hozni a nyelvek sokféleségéből. A műveltetett viselkedése eltérő lehet például attól függően, hogy milyen a komplex predikátum alapigéje. Így például különböző esetet kap az argumentum intranszitiv-tranzitiv igék esetében (31a-b).

- (31) a. *Pedro LO hizo [salir]*
 Pedro-NOM ő-ACC csinál-PAST elmegy-JELEN
 'Pedro rávette őt, hogy elmenjen.'
- b. *Pedro LE hizo [comprar el coche].*
 Pedro-NOM ő-DAT csinál-PAST vesz-PRES az autó-ACC
 'Pedro rávette őt arra, hogy megvegye az autót.'

(Ackerman–Moore 1999: (1)-es példa)

A (31a) mondatban az intranszítív ige mellett az alapige eredeti külső argumentuma, a *LO ACC* esetet kap, míg a (31b) mondatban található tranzitív ige mellett a személyes névmás – már mint indirekt tárgy – *DAT* esetet kap.

A francia nyelvben a tranzitív igék mellett jelentkezik alternáció (Hyman–Zimmer 1976) (32).

- (32) a. *J' ai fait nettoyer les toilettes AU GÉNÉRAL.*
 én csinál-PAST takarítani a-PL mosdó-PL a-DAT tábornok-NOM
 'Kitakarítottam a mosdót a tábornokkal.'
- b. *J' ai fait nettoyer les toilettes PAR LE GÉNÉRAL.*
 én csinál-PAST takarítani a-PL mosdó-PL által a tábornok-NOM
 '(Éppen) a tábornok segítségével takarítottam ki a mosdót.'

A (32a) mondatban az *AU GÉNÉRAL* 'tábornokkal' indirekt tárgy, míg a (32b)-ben a *PAR LE GÉNÉRAL* 'a tábornok által' obliquusi tárgy. Hyman–Zimmer (1976) magyarázata alapján a két mondat jelentése abban tér el egymástól, hogy míg a (32a) mondat esetében fontos szempont az, hogy a mosdó a kapitány közreműködésével lett tiszta, a (32b) mondatban csak a „véletlen” műve, hogy a tábornok volt az, aki kitakarította a mosdót. Itt a lényeges információ az, hogy az tiszta lett (valaki által).

A példák arra mutatnak rá, hogy szemantikai és pragmatikai tényezők játszanak szerepet abban, hogy milyen esettel rendelkezik a tárgy a mondatban. A műveltetett argumentum grammatikai leképzése összefüggésben áll azzal, hogy az összetett predikátum mindkét részeseménye által érintett vagy csak az alapesemény hatása alatt áll (Ackerman–Moore 1999).

Ahogy a (28) alatti példamondatokban látható, az udmurt eltér az Ackerman–Moore (1999) által felállított Tranzitivitási hipotézistől (33), mert az alternáció tranzitív alappredikátum esetén: direkt tárgy vagy obliquusi tárgy.

(33) **Tranzitivitási hipotézis:**

- a. intranszítív alappredikátum → direkt tárgy
 b. tranzitív alappredikátum → indirekt tárgy vagy obliquusi tárgy

4. Szintaxisban formálódó műveltető predikátum

Az adatokon végzett elemzések alapján azt állíthatjuk, hogy az udmurt műveltető szerkezetek a magyarhoz hasonlóan egy tagmondatot, de két eseményt foglalnak magukban. A szerkezetben jelentkező kettős tárgy arra utal, hogy az összetett predikátum a szintaxisban formálódik, a következők szerint. Az alapige a vp/VP-ben foglal helyet, attól függően, hogy intranszítív vagy tranzitív ige. A szerkezet tartalmaz egy CausP projekciót, amely egy morfológiai projekció, a kauzatív morféma helye, és ez felelős a kauzatív eseményért. Mindkét projekció rendelkezik saját külső argumentummal. A [Spec,Caus]-ban található a predikátum új argumentuma, a műveltető. Ezek alapján feltételezésem szerint a következő elemzés rendelhető az udmurt műveltető szerkezetekhez:

$$(34) \text{ [CausP NP}_{\text{műveltető}} \text{ [Caus NP}_{\text{műveltetett}} \text{ [vp [v NP}_{\text{belsőarg}} \text{ [VP [...]]]]]]]}$$

Összefoglalás

Az udmurt műveltető szerkezetek fent bemutatott sajátos mondattani tulajdonságai alapján jelen dolgozatban azt feltételezem, hogy a komplex predikátumoknak ez a típusa az udmurt nyelvben a szintaxisban formálódik. A szerkezetben a műveltetés során kiépülő Caus projekcióban megjelenő morféma lép egyeztetési (Agree) viszonyba az alapige eredeti belső argumentumával, és ott ellenőrződik annak ACC esete.

A kauzatív igékből, mint lexikai elemekből továbbképzett kauzatív predikátumoknál jelentkező esetalternáció a műveltetett argumentum grammatikai leködolásakor (ACC vs. INST) ellentmond Comrie (1981) hierarchiájának (INST>DAT>ACC), mert az udmurt esetében az az alternáns jelentkezik INST esettel, amelyik kevésbé képes hatással lenni az alapeseményre.

Hivatkozások

- Ackerman, Farrell – Moore, John. 1999. Syntagmatic and Paradigmatic Dimensions of Causee Encodings. *Linguistics and Philosophy* 22(1): 1–44.
- Alsina, Alex. 1992. On the Argument Structure of Causatives. *Linguistic Inquiry* 23: 517–555.
- Bartos Huba. 2011. Hungarian external causatives: Monoclausal but bi-eventive. In Laczkó, Tibor – Catherine O. Ringen (eds.) *Approaches to Hungarian. Volume 12. Papers from the 2009 Debrecen Conference*. Amsterdam, John Benjamins. 1–38.

- Comrie, Bernard. 1981. *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Oxford, Blackwell
- GSzUJa1962: *Грамматика современного удмуртского языка*. Izsevszk, nincs kiadó feltüntetve.
- Hyman, Larry – Karl Zimmer. 1976. Embedded Topic in French. In C. N. Li (ed.) *Subject and Topic*. New York, Academic Press. 189–211
- Horvath Julia – Siloni, Tal. 2011. Causatives across components. *Natural Language & Linguistic Theory* **30**: 1–48.
- Komlósy András. 2000. A műveltetés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. – Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 215–292.
- Kondratjeva, Natalia. 2002. *Vyrazhenije prjamogo objekta v udmurtskom jazyke (v istoriko-sopostavitel'nom plane)*. Izsevszk, Udmurt State University
- Kondratjeva, Natalia. 2009. Voznjiknovenjije formi zaloga v sovremennom udmurtskom jazike. *Istorija i filologija* **2009**(1): 72–85
- Kondratjeva, Natalia. 2011. *Kategorija padezha imjemi susjestvitel'jnovo v udmurtskom jazike*. Izsevszk, Udmurt State University.
- Kozmács István. 1994. A votják műveltető szerkezetekről. *Folia Uralica Debreceniensia* **3**: 41–46.
- Reinhart, Tanya – Siloni, Tal. 2005. The Lexicon-Syntax Parameter: Reflexivization and Other Arity Operations. *Linguistic Inquiry* **36**: 389–436.